

***Doazón no día lues, dous días do mes de nouembro de 1422.
Baiona de Miñor***

Xulián MAURE RIVAS¹

RESUMO

Editase unha transcripción paleográfica dun documento galego do século XV da igrexa da Santa María de Baiona. A parte da edición faise un comentario explicando como en tempos de cristiandade a escritura dunha doazón entre esposos remata nun arquivo eclesiástico de foros e propiedades. Así mesmo constátase nesa época na sociedade galega a presenza do nome pagán lues (luns) para designar un día da semana fronte á forma segunda feira de orixe eclesiástica.

ABSTRACT

A paleographic transcription of a 15th century Galician document from the church of Santa María de Baiona is published. Part of the edition is a commentary explaining how in Christian times the writing of a donation between spouses ends up in an ecclesiastical archive of forums and properties. The presence of the pagan name lues (Monday) to designate a day of the week in front of segunda feira of ecclesiastical origin is also stated at that time in Galician society.

¹ maure@edu.xunta.gal

*A Pedro de Llano,
a quen debemos a arte da nosa
morada no Val de Miñor.*

Moitas cousas pasaron este luns de defuntos¹ de 1422 en Baiona de Miñor. De todas elas soamente unha quedou rexistrada para a historia. O notario público xurado desta real vila do Val de Miñor, Fernand Esteves, escribiu ese día esta carta documento de doazón.

A edición deste documento poderá ser aproveitada polos historiadores do dereito matrimonial, do feminismo ou da economía das institucións eclesiásticas medievais. Tamén será útil a súa lectura para a historia dos sentimentos e da familia galega. Aquí daremos dúas breves pinceladas: unha sobre a relación e contraste, nunha sociedade en estado de cristiandade, entre o poder eclesiástico e as propiedades domésticas; e outra, a persistente presenza da forma pagá «lues» (luns) fronte a cristiá «segunda feira».

DOAZÓN MARITAL E APROPIACIÓN ECLESIÁSTICA

Cando esta carta de doazón se escribe en Baiona de Miñor en 1422, en Flandes os irmáns Van Eyck estaban traballando nas doce táboas do políptico que hoxe aínda se pode ver na catedral de Gante. No mesmo ano en Firenze, Filippo Brunelleschi

estaba levantando a cúpula da catedral de Santa María del Fiori. En Compostela “don

¹ No século XV o día de defuntos xa se celebraba en Galicia, aínda que é no concilio de Trento cando se fixeron universais na igrexa católica os sufraxios. A expresión “día de defuntos” aparece rexistrada no *Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega* nos anos 1400 e 1430.

Lope de Mendoza, por la gracia de Dios et de la sancta yglesia de Roma arzobispo de Santiago, capellán mayor de nuestro señor el Rey et su notario mayor del Reyno de León...” manda restaurar sete casas e tendas de prateiros que están preto da catedral, como consta nun documento escrito en castelán o 20 de outubro deste mesmo ano de 1422. (López Ferreiro, T.VII apéndice X, p.37). En Tui o bispo D. Juan Fernández de Soutomaioir (1395-1423), segundo con este nome, edifica o seu palacio episcopal sobre o claustro da catedral, coñecido como o pazo das torres “por estar arrimado a las torres de la frontera de la catedral” (Avila y La Cueva, I, 175).

Destes tempos de cristiandade europea, fronte á pintura, á arquitectura e mesmo á xoiería dos poderes eclesiásticos, rescatamos este monumento escrito no Val de Miñor, tenra testemuña de afectos domésticos, que poden conmoer tanto ou máis que as belas artes dos poderes medievais. Gonzalvo Eanes e María Esteves forman un matrimonio. Neste documento tres veces Gonzalvo chama “miña moller” a María e ela trátao tamén como “meu marido”. Consta que a morada do matrimonio está nas casas que Gonzalvo ten na rúa do Dayán de Baiona, “casas en *que* nós agora moramos”, e que estreman coas casas veciñas do forneiro Juan Gonzalves por unha parte e pola outra coa cámara do ferreiro Domingo Nunes. Estaríamos diante dunha simple doazón entre cónxuxes se non fose que o doante quere manifestar a causa da doazón: “por *quanto* uós, María Esteves, miña moller *que* presente estades, me *destes* os *marauedís* que vós ouestes do uoso pardineiro *que* uós ve[nde]stes a *Domingo Lourenço*”.

Parecería máis un pago, unha satisfacción polo favor recibido se non fose pola desproporción entre as ruínas dun pardiñeiro e unhas casas en perfecto estado de uso. É sen dúbida unha doazón especial se temos en conta que estamos ante un documento público con todo o rigor formulario para expresar unha vontade libre e ben decidida, excluindo a posibilidade de intromisión dos propios herdeiros de Gonzalvo e ao mesmo tempo outorgándolle á muller que as casas as “posades teer et husar et posoyr uós et uosas vozes et soçesores; et leuar os froytos et rrendas das ditas casas et *non* eu *nen* outro ou outros algüu ou algüus por mī, saluo vós, a dita María Esteves, miña moller et uosas vozes ou *aquel* ou *aquelles* *que* vós *quiserdes* et por ben teuerdes”.

O estilo formulario do texto pode xustificar a xenerosidade tan hiperbólica do doante que mesmo nos fai pensar que os herdeiros de Gonzalvo non coinciden cos sucesores de María e que a doazón é tan desinteresada que a nova propietaria podería traspasar as casas da súa morada a un terceiro “que por ben teuerdes”. Atribuído á xenerosidade do marido ou ben aos excesos do formulario notarial, aquí temos un documento, monumento que mostra un amor vivido no século XV no Val de Miñor.

Pero non foi a forza do amor quen conservou este pergameo durante seis centos anos. Este documento civil, redactado por un notario público xurado na vila de Baiona², forma parte da colección de documentos da igrexa de Santa María de Baiona, que se garda no Arquivo Histórico Diocesano de Tui. Esta colección está formada por máis de cincuenta pergameos que conteñen parte do patrimonio documental deste centro relixioso desde 1274 ata 1562. Foros, sentencias, mandas testamentarias, doazóns e vendas en que actúan os cregos, abades e razoeiros, constitúen

² *El Fuero Juzgo* (libro V, tit. II, VII) establece: “Si el marido diere alguna cosa à la muier, faga escripto por su mano daquello quel diere ante dos testimonios ó ante tres”. Non se necesitaba a actuación notarial.

o máis importante deste fondo da colexiata de Baiona. Tamén forman parte deste patrimonio sete documentos que amparan as transferencias de propiedades inmobiliarias entre membros da poboación civil e que posteriormente pasaron ao fondo patrimonial da igrexa de Santa María de Baiona, sen que quede constancia doutro documento posterior con referencia a estas propiedades transmitidas primeiramente entre veciños de Baiona.

Parece que a posesión material da escritura por parte dos eclesiásticos supoñía que chegara a ser súa a propiedade dos bens escriturados. Nun documento (Maure 2018, 80) desta mesma colección, anterior a 1406, un veciño de Baiona ten aforada unha casa, propiedade dos clérigos da igrexa de Santa María, “o qual foro da dita casa, el non podía pagar nen manter, que el por esta rrasón... demetía et demeteu a dita casa”. O documento recolle que o veciño deixa a casa que non pode pagar “entregándolle logo dela o stormento (documento) de foro *que* dela tiña feito. Et se o dito estormento ou toli³ del, ou nota del parecer, *que non* valla d'aquí en deante”. Cobra peso e valor o arquivo e posesión ou tenencia física do documento, xa que hai ou pode haber en toda escritura unha dobre función: a xustificativa e a informativa ante calquera tipo de demanda. (Vázquez Bertomeu, 427). Este documento de doazón conservouse arquivado na igrexa de Baiona, aínda que os cregos non eran os seus titulares, pero con toda probabilidade chegaron a ser os beneficiados das súas rendas.

DÍA LUES FRONTE Á SEGUNDA FEIRA

“Día lues, dous días do mes de nouembro”. Así comeza este documento galego de 1422.

O *Diccionario da Real Academia Galega*, na súa primeira edición de 1997 ofrece esta nota na entrada «feira»: “O sistema de denominación dos días da semana por feiras, de orixe cristiá, convive na fala en situación de desvantaxe fronte ó sistema máis común, de orixe pagá: a 2ª e 3ª feiras están case en desuso”. Francisco Fernández Rei, na súa colaboración na obra colectiva *Dialectoloxía e léxico* presenta o mapa do Atlas Lingüístico Galego correspondente ó luns, marcando a variantes lluis, luis, lus, luns, lun(x)es, lunes. Estuda tamén a evolución das designacións pagás e cristiás desde o século II. (Fernández Rei, 162-168).

Moitos son os idiomas que derivan o nome deste día da semana do astro ou deusa Lúa. Entre as linguas máis próximas do galego, agás a portuguesa, case todas conservan a referencia lunar. O latín eclesiástico usaba o sintagma *feria secunda*, por ser o día seguinte ó inicio da semana. O portugués continuou a tradición eclesiástica e conserva o sintagma *segunda-feira* para designar o segundo día da semana. Hai outros idiomas que tamén fan referencia ao segundo día da semana, como o árabe, o hebreo, o grego moderno e o persa; en éuscara, chinés ou húngaro désígnase este día como o inicio da semana.

Grazas ao traballo do equipo de filólogos, paleógrafos e informáticos, dirixidos polo profesor da universidade de Santiago de Compostela Xavier Varela Barreiro, dispoñemos en Galicia uns 16.000 textos da idade media da nosa lingua, recollidos no *Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega* (TMILG), singular punto de referencia para calquera traballo de planificación lingüística. En consulta feita nos

3 Tollido, tirado, copia.

últimos días do outubro de 2020 as ocorrencias do léxico dos días da semana entre 1240 e 1504 son as seguintes:

<i>nomes cristiáns</i>		<i>nomes pagáns</i>	
segunda feira	0	lues /luns/ luus/lunes	58/8/ 5/22
terza feira	0	martes	77
carta/corta f.	47/2	mércores	2
quinta feira	49	joves	4
sexta feira	29	venres	0
sábado (<hebr. xabbat)	146	-----	
domingo	25	-----	

Nos textos galegos rexistrados neste *Tesouro Medieval*, os dous días que seguen ao domingo non teñen o nome eclesiástico latino, segunda e terza feira; senón que conservan a orixe dos nomes celestes ou da mitoloxía pagá. As distintas variantes do luns recollidas débense a razóns diatópicas e diacrónicas; así podemos ver como na forma <lunes> das vinte e dúas ocorrencias, nove pertencen aos foros de Castelo Rodrigo (Cintra,1959), texto do espazo luso-leonés. Os nomes dos días mércores, xoves e venres non teñen apenas presenza nos textos dos escritos medievais galegos. Nesta parte da semana usábase a terminoloxía eclesiástica.

Hoxe, en que se pode soñar coa construción dunha Europa das nacións, é máis común nas linguas europeas a hemeroloxía pagá que a eclesiástica, proposta marxinal de lusismo para o futuro do galego, reducindo tódolos días a feiras e enumeralas despois do sábado e domingo. Proposta en contra do folclore galego, do luns e martes de entroido e do noso refraneiro, ben rico nos días da semana. “O luns mollo, o martes lavo, o mércores seco, o xoves saco, o venres peneiro, o sábado amaso, e o domingo, que eu fiaría, todos me din que xa non é día”. Certo que os mércores, xoves e venres son de uso recente e o investigador lingüístico Elixio Rivas aínda recolle en *Frampas II* (citado en Santamarina s.v. feria) o sistema mixto presente Costa de Frades (Pontevedra): “Lunes, Martes, corta feira, quinta feira, sexta feira, sábado e domingo”.

NORMAS DE TRANSCRICIÓN E LECTURA DO DOCUMENTO

Para unha cómoda lectura do texto é conveniente ter presente os seguintes criterios de transcripción.

- As maiúsculas e minúsculas obedecen ás normas do sistema gráfico actual. O mesmo vale para o uso de acentos e puntuación.
- Hai palabras que levan supraescrito un t como en «ano^t» ou en «mill^t». Indica que no orixinal manuscrito leva un til, signo xeral de abreviación, que non ten correspondencia fonética.

- O dígrafo <ll> pode corresponder tanto ó fonema palatal /ʎ/, que aparece nas palabras «moller» ou «fillo», como ó fonema /l/ das palabras «mill» ou «polla», que se deben ler “mil” e “pola”.

- As palabras abreviadas transcribíense na súa forma plena, indicando en cursiva as letras abreviadas. Así a palabra «Ts» transcribíese como *Testemuñas*.

- Cando o til de nasalidade <~> vai sobre unha vocal con valor de nasal implorativa, transcribíese cun n/m en letra cursiva; por exemplo, «cõ» transcribíese con.

- Respéctanse os dobres usos dos grafemas <u> e <i>, cos seus valores de vocais e consoantes. Así atopamos «auer ou leuar » que hoxe escribiríamos con <b/v> «haber ou levar», e tamén «igleia » que na ortografía actual leva o grafema <x> «igrexas».

En xeral seguimos as normas de transcripción de uso máis frecuente nos documentos galegos, publicadas polo profesor Ramón Lorenzo (1988).

TRANSCRICIÓN

Doazón das casas de Golzalvo Eanes Franco á súa muller María Esteves.

Baiona, 1422, 2 de novembro

ACT: Doc. Baiona 2

Ano¹ do nacemento de noso señor Jesu Cristo del mill¹ et quatro çentos et vinte et dous anos¹, día lues, dous días do mes de nouembro. Saban quantos esta carta viren como¹ eu, Gonçaluo Eanes Franço, fillo de ^[01] Juan Eanes Franço, a que deus perdon, morador que agora soo na villa de Bayona¹ de Miñor, que a esto que se adeante sege presente sōo, que faço por mī et por todas miñas vozes et soçesores^[02], non costrengido per força nen enduzido por engaño, mays estando en meu liure et conplido poder et de miña propia et liure voontade, por quanto uós, María Esteves, miña moller que presente^[03] estades, me destes os marauedís que vós ouuestes do uoso pardineiro que uós ve[nde]stes a Domingo Lourenço, veçiño desta dita villa de Bayona¹, que está junto con as casas de Fernand Esteves, notario, que están^[04] a çerca da ribeira desta dita villa, et porque os ouue mester a tenpos et sazōos que me fazian moyto mester et eran moyto conplideiros, et uos sōo moyto¹ tiúdo et obrigado, por^[05] ende, da miña propia et liure voontade, sen outra premya¹ et costrengemento algūu, et porque entendo et sōo ben çerto et çertificado que a mī et a meu estado conpre asy, por esta carta dou et outorgo^[06] en pura et justa et perfeyta doaçón para senpre jamais, por la mellor¹ vya et maneyra que poso et deuo et doaçón deue seer¹ feyta et valler hontre viuos, a uós a dita María Esteves, miña moller,^[07] et a todas uosas vozes et soçesores, convén a saber: as miñas casas en que nós agora moramos¹, que están en esta dita villa, ena¹ rrúa do dayán, as quaes ditas casas parten da^[08] hũa parte con casas en que agora mora Juan Gonçalues, forneyro, et da outra parte con cámara de Domingo Nunes, ferreiro et entestan por outón con casa de Aluaro Eanes da Seira, en que agora o dito Aluar^[09] Eanes ten as bestas¹, et saen con súas portas ena¹ dita rrúa pública do dayán. As quaes ditas casas vos dou segundo que agora están con seu terreo et paredes et madeira et^[10] tella, segundo dito he, con todas súas entradas et seydas et perteenças et dereyturas¹ que a as ditas casas perteesçen et perteesçer deuen de dereyto. A qual dita doaçón uos faço por lo^[11] que de suso dito he et por quanto me praz

et he asý miña voontade. Et outorgo de auer esta carta de doaçon *que* vos así faço das ditas casas por firme et estauel¹ et vale⁻¹¹² deira a todo tenpo, et a non contradizer nen rreuocar por mī nen por outro ou outros en meu nome a a boa fe de deus et sen mao¹ engañō et sob pena do dobro de quanto valleren¹³ as ditas casas. Et *que* vós, dita María Esteues, *per* vós meesma ou *per* quen uós quiserdes posades entrar et tomar a teença et posysón das ditas casas *sen* embargo de mī, dito¹⁴ Gonçaluo Eanes Franqo et de todas miñas vozes et herdeiros, et *sen* autoridade de juis *nen* de allcallde, et *sen* pena algūa posades así rreçeber o jur et posysón et propiedade et señorío¹⁵ et voz et auçón et *dereito* *que* eu ey et auer poso enas¹ ditas casas et cousas a ellas *per*teesçentes¹ et as posades teer¹ et husar et posoyr uós et uosas vozes et soçesores; et leuar os¹⁶ froytos¹ et rrendas das ditas casas et *non* eu *nen* outro ou outros algūo ou algūus por mī, saluo vós, a dita María Esteues, miña moller et uosas vozes¹ ou *aquel* ou *aquelles* *que* vós¹⁷ quiserdes et por ben teuerdes. Et todo jur et señorío et uoz et auçón et *propiedade* et *dereito* *que* eu en ellas ey et posso auer en *qual* *quer* maneira et por *qual* *quer* rrazón de mī et de todas miñas¹⁸ vozes¹ et soçesores o tiro et tollo et en vós, dita María Esteues, et uosas vozes et soçesores o dou et dono et traspasso por esta *presente* carta de doaçon *que* uos así das ditas casas¹⁹ faço. Et por ende eu, dito Gonçaluo Eanes Franqo, *contra* esto *que* dito he, parto et rrenuçio de mī et de todas miñas vozes¹ o fauor et ajuda et todas leys et foros et *dereitos* et vssos et²⁰ *costumes* *escriptos* et *non* *escriptos*, canonycos et çiuylles, enperialles et rrayalles¹, *que* eu ou outro algūo ou algūus en meu nome podemos¹ dizer ou allegar *para* hir ou²¹ viir *contra* esta dita doaçon *que* uos asý faço en algūa maneira, et en espeçial rrenuçio a ley do *dereito* en *que* dis *que* geeral¹ rrenuçiaçon *que* non valla, por quanto foy et sōo²² della çerto et sabedor. Et se alguas cousas ou clausolas do *dereito* en esta carta de doaçon falleçen por poer para ella, seia máis firme et valledeira et seia máis çerta et firme, et sen o²³ poder *contradizer* *nen* pasar *contra* ella eu *nen* meus herdeiros et *conpridores* *que* depois de miña morte ficaren, *nen* outro ou outros algūo ou algūus en meu nome ou en²⁴ outra *qual* *quer* maneira, eu as dou *aquí* des agora por postas¹ et ditas et *escriptas* et rrepetidas¹ et declaradas et espaçificadas ben asý et *tan* *conplidamente* como¹ se todas *aquí* se conte²⁵ uesen et fosen *escriptas*. Et a dita María Esteues asý rreçebo de uós, dito Gonçaluo Eanes Franqo, meu marido, as ditas casas et outorgo todo *segundo* *que* se en esta carta de doaçon se contén²⁶ Et a pena pagada ou non pagada, todauía quero¹ et outorgo eu, o dito Gonçaluo Eanes Franqo, *que* esta carta de doaçon et cousas en ella contiúdas fiquen firmes et vallan *para* todo *senpre*²⁷ Et por *que* esto seia çerto et non vena en dubda, outorgey esta carta de doaçon et cousas en ella contiúdas ante o notario et *testemuñas* juso *escriptas*, *que* foy feita et outorgada²⁸ na dita villa de Bayona¹, enos¹ ditos \dous días/ do mes de nouembro do ano¹ sobre dito. *Testemuñas* *que* foron presentes chamadas: Aluar Eanes de Veyña et Rrodrigo Aluares, seu fillo, et Vaasco²⁹ Rrodrigues¹, visiños et moradores da dita villa de Bayona¹ et outros. Vay *escripto* hontre rreglōos onde dis dous días; *non* lle enpeesca, *que* eu notario³⁰ juso *escripto* o corregi et vay çerto.³¹

Et eu, Fernand Esteues, notario público jurado por nosso señor el rey na dita villa de Bayona¹ de Miñor et en seu alfoz, a esto todo *que*³² sobre dito he en hūo *con* as sobre ditas *testemuñas*, *presente* foy et *escripuí* et *aquí* meu nome et signal¹ fize en *testemuño* de verdade *que* tal he³³

BIBIOGRAFÍA

- AVILA Y LA CUEVA (1852) *Historia civil y eclesiástica de la ciudad de Tuy y su obispado*: Edición facsímile (1995) Santiago, Consello da Cultura Galega.
- CINTRA, LUÍS FELIPE LINDLEY (ed.) (1959): *A linguagem dos Foros de Castelo Rodrigo*. Lisboa
- FERNANDEZ REI, FRANCISCO (2002) “Notas sobre léxico moderno da Gallaetia e do seu litoral” en Rosario Álvarez (e outros, eds.) *Dialectoloxía e léxico*. Santiago de Compostela. ILGA/ Consello da Cultura Galega.
- LÓPEZ FERREIRO, ANTONIO (1902) *Historia de la Santa a. m. iglesia de Santiago de Compostela*. Santiago.
- LORENZO, RAMÓN (1988) “Normas para a edición de textos medievais galegos” en Dieter Kremer (ed.) *Actes du XVIIIe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes, T. VI*. Tubingen: Max Niemeyer Verlag, 76-85.
- MAURE RIVAS, XULIÁN (2018) “Dous desaforamentos na Baiona medieval” en *REM Revista de Estudos Miñoráns* Nº 16/17.- 2016. Gondomar, IEM.
- RIVAS QUINTAS, ELIGIO (1988): *Frapas II. Contribución al diccionario gallego*. Alvalrellos, Lugo
- SÁNCHEZ SÁNCHEZ, XOSÉ M. (2019) “Las formas del poder en la feudalidad tardía. Las tomas de posesión en el señorío de la iglesia de Santiago de Compostela durante el siglo xv: dominio, gesto y significación” en *Studia Histórica. Historia Medieval*, vol. 37 (2) 2019 Salamanca. https://revistas.usal.es/index.php/Studia_H_Historia_Medieval/article/view/shhme2019372133153/0
- SANTAMARINA, ANTON. *Diccionario de diccionarios*. Santiago, ILGA. http://sli.uvigo.es/ddd/ddd_pescuda.php?pescuda=feira&tipo_busca=lema
- Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega (TMILG)*.- <https://ilg.usc.es/tmilg/>
- VÁZQUEZ BERTOMEU, MERCEDES (2001) «La escritura y su uso: la mesa arzobispal compostelana a finales del siglo xv». *Anuario de Estudios Medievales*, 2001, vol. 31, n.º 1, pp. 401-428. <https://doi.org/10.3989/aem.2001.v31.i1.286>